

MODERN MİMARLIK MİRASI KAVRAMI: TANIM VE KAPSAM

Dr. Elvan Ebru OMA Y POLAT¹, Doç. Dr. Cengiz CAN

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı, Beşiktaş, İstanbul
omay@yildiz.edu.tr, cecan@tnn.net

ÖZET

Modern mimarlık ürünleri 20. yüzyıl sonunda kültür mirasının bir parçası olma niteliğiyle yeni bir kimlik kazanmıştır. Modern mimarlığın kültür varlığı olarak kabulü ve mirasın bu yeni bileşenin tanım ve içeriğinin tartışılması süreci koruma kuramının dinamizmini vurgulaması açısından önemlidir. Mevcut koruma kavram ve ölçütleri, modern mimarlık mirasının katılımıyla tanımları ve içeriklerinin niteliği ve niceliği bağlamında yeniden tartışılmıştır. Türkiye'nin modern mimarlık mirasının tanım ve kapsamı ise, uluslararası platformda yaşanan yenilikleri değerlendirmenin yanı sıra, kendine özgü koşulları bağlamında tartışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Koruma kuramı, modern mimarlık mirası, 20. yüzyıl mirası

ABSTRACT

THE CONCEPT OF MODERN ARCHITECTURAL HEITAGE: DEFINITON AND CONTENT

Modern architecture has a new identity as being part of cultural heritage at the end of the 20th century. The acceptance of modern architecture as cultural heritage and the discussions on its definition and content is important in terms of pointing at the significance of conservation theory.'s dynamic character. The existing heritage and values are re-evaluated with the quality and quantity of the definition and content of modern architectural heritage. The definition and content of Turkey's modern heritage should not only be discussed in terms of the changes in the international conservation field but also in the context of its own conditions.

Keywords: Conservation theory, modern architectural heritage, 20th century architectural heritage

¹ Omay Polat, E.E.,(2008), "Türkiye'nin Modern Mimarlık Mirasının Korunması: Kuram ve Yöntem Bağlamında Bir Değerlendirme" YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.

1.GİRİŞ

Koruma kavramı, Dünya Mirası Anlaşması çerçevesinde; “anıtlar, yapı grupları ve sitlerle tanımlanan kültürel mirası anlamak, malzemesinin korunmasını sağlamak ve gerekli olduğu halde tanıtımı, restorasyonu ve gelişimi için kullanılan yöntemlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır². Korumanın nesnesi olan kültürel mirasın ve onun bileşenlerini oluşturan kültür varlığının tanımının ve kapsamının anlaşılmasına ve nasıl korunacağına ilişkin tartışmalar, 18. yüzyılın sonundan itibaren korumanın kendi başına bir disiplin olarak ele alınmasını gerektirecek biçimde yoğunlaşmıştır.

Kültür varlığını temsil eden ilk kavram olan “anıt”ın içeriği zaman içinde farklılaşmıştır. 17. yüzyılın sonunda arkeolojiyle bağlantılı olarak kullanılan bu kavram, daha sonraki dönemlerde hafıza ve toplumsal bellekle bağlantılı olarak kullanılmış, estetikle ilişkili değeri de ön plana çıkmaya başlamıştır. Fransız İhtilali sonrasında Fransa'nın yeni ulusal kimliğini oluşturmak için anıtlar kullanılmış ve sözlük anlamında güç, ihtişam ve güzellik ön plana çıkmıştır. Günümüze yaklaşıldığında, yapının güzelliği ve yüceliğinin yanı sıra, teknik açıdan önemli oluşu da anıt kavramının bir parçası olmuştur.

Kültürel mirasın tanımı, kapsamı, ölçeği ve koruma yöntemleri, 19. yüzyılın kuram ve pratiğe katkıları ile şekillenmiştir. 20. yüzyılda modernizmin etkisindeki korumanın çelişkili yönleri, 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün uluslararası düzeyde kabul edilmesi ile daha istikrarlı bir yapıya oturtulmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde koruma, mevcut olanı muhafaza etmeye yönelik yaklaşımıyla durağan bir alan olarak algılanma eğilimindedir. Ancak bu genel kabulün aksine, mimarlık düşüncesi ve pratiğindeki değişimlerle de bağlantılı olarak devingen

bir tavır sergilemektedir. Bu devingen tavır, 20. yüzyıl sonunda modern mimarlık mirasının gündeme gelişiyle birlikte yeniden kendini göstermiştir. Korumanın bu yapısı, bu disiplini ilgilendiren sorunların çeşitli ulusal ve uluslararası toplantılarda tartışılarak dönemin gerekliliklerine ve koşullarına göre değişen alt başlıkları konu alan tüzük ve bildirgelerle desteklenmesini gerektirmektedir.

Kuramsal yapı, 1980'lerden itibaren koruma kuramı ve ölçütlerinin yeniden tartışılmasını gerekli kılan bir alanda yoğunlaşmıştır: 20. yüzyılın sona ermesiyle, bu yüzyıl yapılarının kültürel mirasın bir parçası olarak yeni bir kimlik kazanması. Bu konuyla ilgili tartışmalar, başlangıçta “20. yüzyıl mimari mirası” başlığı altında ele alınmıştır. Ancak 20. yüzyıl başına tarihlenen Art Nouveau, Art Deco gibi üsluplar koruma bağlamında değerlendirildiğinde estetik, malzeme, strüktür açısından kültür varlığı kimliğiyle kamuoyunda da kabul gören mirasla ortak nitelikler taşımaktadır. 1920'lerde Modern Hareket ile başlayan dönemin ürünleri ise; değişen tasarım anlayışları, yeni malzemeler, yeni teknolojiler ve yeni üretim sistemlerinin kullanıldığı, bir başka deyişle değişimin şekillendirdiği yapı ve yapı gruplarıdır. Bu mirasın tanımı ve içeriği üzerine gelişen tartışmalar, koruma kuram ve pratiğinin dinamizmini canlandırmada etkili olmuştur.

2.MODERN MİMARLIK MİRASI KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Jencks, modernizmin etkisinin sona erişini yıkımla tarihlendirmektedir; St. Louis Missouri'de 5 Temmuz 1972'de saat 15.32'de Pruitt-Igoe konut kompleksinin dinamitle yıkılması, mimarlık tarihi açısından bir dönemin kapanışını sembolize ederken, koruma uzmanları açısından da yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir: Modern mimarlığın kültür mirası olarak tanımlanması. Yirminci yüzyılın başında modernizm ile çatışan ve

² Bkz. <http://whc.unesco.org/en/conventiontext>

bu çatışmadan beslenen koruma kuramı, yakın geçmişe ait bir mimarlığın ürünlerinin korunması konusuna çekinceli yaklaşmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren, özellikle de yıkımların etkisi ile modern mimarlığın kültür varlığı olarak tanımı ve kabulü konusu koruma kuramcılarınca ele alınmaya başlamıştır³.

Bu konuda yapılan çalışmalar irdelendiğinde iki temel görüşün birbiriyle çatıştığı izlenmektedir. Bunlardan biri, modern mimarlık mirasının mevcut koruma kuramı, ölçütleri ve pratiği ile değerlendirilebileceği yönündedir. Diğer görüş ise, bu mirasın ürünlerini ortaya çıkaran kuram ve pratiğinin, mevcut koruma kuramının yeniden tartışılmasını gerekli kıldığını ve kuramsal alandaki yeni yaklaşımların pratikte de etkisi olacağını savunmaktadır⁴.

Her iki görüşü savunanların ortak noktası, 20. yüzyılda üretilen, özellikle de modernist mimarlığın ürünlerinin korunması gerekli mirasın bir parçası olarak kabulünün kolay olmayışındır. Korumanın bu temel sorunu, aslında modern mimarlık ürünlerinden önceki dönemler için de geçerli olmuştu. 19. yüzyılın tarihselci yaklaşımının ürünleri, Historisizm, Art Nouveau, savaş öncesi ve

sonrası dönem ve 1950'lerin mimarisi koruma kapsamında hep gecikmeyle ve tereddütle ele alınmıştır. Koruma kuramı üzerine yazılarında bu konuyu ele alan Mörsch, bu yaklaşımı "*Korumacıların yakın geçmişi koruma altına almaları tarihçilerin bir dönemi geçmişe dahil etmelerinden daha geç olmaktadır*" sözleriyle eleştirmektedir [1]. Choay, Ruskin'in, geleneksel *mimarlık* ile modern *yapı* arasındaki farkı vurgularken; anonim ve standartlaşmış modern yapının, süreklilik ve onun izlerini taşımadığını, cam ve çelik ile üretilen yapıların yüzeylerinde geçen zamanın izini görmeyen mümkün olmayacağını söylediğini aktarmaktadır [2].

Yakın geçmişe ait 20. yüzyıl mimarlığı, korunması gerekliliğini ispatlamış ve tarihselliği daha geniş bir kamuoyu tarafından kabul edilmiş olan dönemler farklı algılanmaktadır. Barok, historisist, geleneksel ve ulusal ön plana çıkaran mimarlık ürünleri sonradan karalanmış ve reddedilmiş, ancak hüküm sürdükleri dönemde Modern Hareket'in asla yaşamadığı bir kabullenışı yaşayabilmişlerdir. Historisizm, geleceği olmayan/yok olan bir tarihselliği tanımlarken, Avangard modern, geçmişe olmayan/sadece geleceğe yönelik ve tarihsellikten uzak bir dönemi tanımlamaktadır. Genel bir kabul gören bu görüş, erken modern dönemin yapılarını korunması gerekli yapılar olarak görmeyi zorlaştırmış ve bu nedenle, Modern Hareket'i tanıtan yayınlarla bu yapılara tarihsellik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Modern Hareket'in mimari ürünleri, aslında toplumsal gerekliliklere yönelik yaklaşımlar taşımalarına rağmen, varoluşlarının ilk anından itibaren anavatani Avrupa'da dahi toplumun büyük bir kesimi tarafından reddedilmiştir. Bu reddedişi destekleyenler, bu yapıları estetik olmayan, soğuk, insancılıktan uzak, entelektüel yapılar olarak tanımlamaktaydı [3]. Almanya'da geleneksel mimariyi savunanlar ile modern

³ Farklı kaynaklarda modern mimarlığın koruma kapsamında ele alınmasını yıkım, tehdit ve koruma kararları ile ilişkilendirerek tarihlendirmektedir. Sanat tarihçisi Gottfried Kiesow, bu tarihin 1975'de Frankfurt'taki Mart Stam'ın Hellerhof *siedlung*'ünün korunmasının gündeme gelmesiyle başladığını söyler. (Aktaran, Wohlleben, 1990:18) Frank Lloyd Wright'ın 1915 tarihli Tokioter Imperial Oteli, birçok deprem yaşadıktan sonra 1968'de yıkılmıştır. 1960 yılında 1919'da Auguste Perret tarafından inşa edilen Esder Fabrikası, Mendelsohn'un Stuttgart'da 1924'de inşa edilen Kaufhaus Schocken'ı, 1955'e dek ayakta kalabilmiş, Louis Kahn'ın 1954 tarihli Philadelphia Sağlık Müdürlüğü 1973'de yıkılmıştır.

⁴ Tartışmalar değerlendirildiğinde dört temel farklılık ortaya çıkmaktadır: Toplumda bu yapıların korunması gerekli anıt olarak algılanmasındaki sorunlar; koruma ölçütlerinin, özellikle eskilik/yenilik değerinin yeniden tartışılması; bu dönem yapılarında kullanılan farklı malzeme ve yapım teknikleri ile ilgili özellikler ve işlev değişiklikleri.

mimarının öncüleri arasındaki tartışmalar II. Dünya Savaşı sonrasında güçlenmiştir. “Sovyet tekdüzeliği” tanımı ile nitelenen modern mimarlık ürünleri, yapılan değişikliklerle “yumuşatılmıştır”⁵. Ancak korumanın temel yaklaşımı gereği, her dönemde kültür varlıklarının temsil ettiği, tanık olduğu ve korunmaya değer yapıları olduğunun yadsınmaması üzerinde durulmalıdır. Mörsch, bu konudaki tartışmaların genel çerçevesini çizerken “*temelde hiçbir zaman dilimi yoktur ki, onun inşa edilmiş tanıkları bize bir şeyler anlatmasın*” diyerek mevcut kültür mirasının kapsamının genişlemesinin gerekliliğini vurgulamaktadır [1].

Korumanın bu döneme özgü “yeni” sorunları ise, modern mimarlığın pratiğinden yola çıkan ve kuramında da etkili olan karakteristik özellikleridir. Yapıların çoğunun temel tasarım ölçütü olan “geçicilik” kavramının temeli, yapı ona uygun şekilde tasarlandığı işleve hizmet etmediği zaman yıkılır, ya da değiştirilir düşüncesine dayanmaktadır [4]. Bu yaklaşım, kuramsal tartışmaların temelini oluşturan “bu mimari korunmalı mı veya korunabilir mi” sorusu bağlamında tartışılmıştır⁶: Kuramsal yaklaşımların çekimser kalması, koruma kuramını pratiğin

⁵ Modernizmin genelde yanlış giden yönleri vurgulanarak kötü gösterilmiştir: Kötü ve ranta dayalı bir planlama, zayıf konstrüksiyon, mekân duygusunun eksikliği, sosyal yapının ele alınışındaki eksikler ya da hiç değerlendirilmeyişi gibi. Bu mimariye bakış, savaşın bitişinin ardından da değişmemiştir. 1956 yılında Le Corbusier’in Weissenhof Siedlung’daki evinin yıkımı güçlkle önlenebilmiştir. Dönemin Belediye Başkanı Klett’in başvurusu sonucunda, yerleşim 1958 yılında tescil edilmiştir.

⁶ Bu girişimin temelinde bir paradoks yatmaktaydı: geleceğe ve değişime adanmış yapıların korunması entelektüel açıdan haklılığı nasıl kanıtlanacaktı? Modern hareketin mimarları geçirgen sınırlar oluşturdular; şeffaf duvarlar, hareketli tesisatlar ve taşınabilir konutlar inşa ettiler. Zamana dayanıklı olmayan, strüktürlerinde kaçınılmaz sonu yansıttılar. Kaleler ve sığınaklar inşa etmediler. Bu geçirgen strüktürlerin korunması bu nedenle zordur (Cunningham, 1998:4).

gerisinde bırakmıştır. Modern yapıların nasıl korunması gerektiğine ilişkin kuramsal tartışmalarla eşzamanlı olarak temelini geleneksel yöntemlere dayandıran restorasyon uygulamaları sıklıkla gerçekleştirilmiştir [5]. Erken dönem modernist yapılar, kullanılan malzemenin oldukça dayanıksız olduğu, yapım sistemlerinin, malzemelerin ve uygulama yöntemlerinin deneysel olarak hızla değiştiği bir dönemin ürünleridir. Yapım sistemi ve malzeme özelliklerinin daha önceki dönemlerden farklı bir şekilde bakımsız bir görüntü sunan yaşlanma izleri, kamuoyunda koruma duygusu uyandırmaktan oldukça uzaktır. Modern mimarlığın korunması için, sonsuz gençliği korumayı amaçlayan, eskimenin izlerinden arınmış, yenilik değeri ve estetiğin temel alındığı bir koruma kuramının geliştirilebilir oluşu üzerinde durulmuştur. Modern yapıları koruma eylemi, yüzyıl başında Riegl’in değerler sistemine dayalı, özgün malzeme ve eskimenin izlerinin kabul gördüğü koruma kuramının üzerinde yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Genç görüntüyü korumak demek, özgün malzemenin sürekli değişimini ya da rekonstrüksiyonunu gerekli kılmaktadır. Bu döneme ait eğitim, sağlık ve yönetim yapıları gibi büyük ölçekli kamusal yapıların korunma şansı daha yüksek olmuştur, çoğu bugün de aynı işlevle kullanılmaktadır.

Ancak bu durum, bu dönemin en karakteristik yapıları söz konusu olduğunda değişmektedir: Konut yerleşimleri ve konut yapıları. Tutumluluk, minimal ve ekonomik tasarım anlayışı “yoksullar için tasarım” olarak da adlandırılmıştır ve değişime, yeniliğe ve yıkıma yatkın bir anlayışla müdahale görmüştür [1].

1980’lerde kuramsal düzeyde yoğunlaşan tartışmalar, 1990’larda kurumlaşmalara, yasal düzenlemelere ve pratiğe yansımıştır. Bu konuya ilginin artışında, 1989 yılının ardından erken modern mimarlığının önemli örneklerini barındıran Rusya’da, Orta ve

Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü etkili olmuştur. Bu bölgelerde iyi durumda ancak belgelenmemiş, unutulmuş yapılar ve hatta toplu konut alanları koruma bağlamında yeniden keşfedilmiştir.

Bu yapıların keşfedildiği dönem, Batılı ülkelerin de kendi modern mimarlık ürünlerinin yok olduğunu, bakımsızlık dolayısıyla zarar gördüğünü keşfettiği dönemdir [6]. Duiker'in Hollanda Hilversum'daki Zonnenstraal Sanatoryumu'nun bakımsızlığı ve yapılabilecek müdahalelerin gündeme gelmesi DOCOMOMO'nun (Documentation and Conservation of Modern Movement) kuruluşunun temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu alandaki ilk uygulamalardan bir diğeri, İngiltere'de ilk betonarme konut yapısı olan "Torilla"nın kurtarılmasıdır. Ancak bu tarihten sonra kaybedilen birçok yapı da olmuştur. Moskova'daki Narkomfin binası, restorasyonu için düzenlenen kampanyalara rağmen büyük ölçüde tahrip olmuştur.

UNESCO, DOCOMOMO, ICOMOS, Avrupa Konseyi, mAAN gibi birçok uluslararası kuruluş, 1990'lardan itibaren 20. yüzyıl mirası üst başlığında modern mirasın belgelenmesi ve korunması ile ilgili çalışmalar yürütmektedir.

3. MODERN MİMARLIK MİRASI'NIN KAPSAMI

19. yüzyılın sonundaki endüstrileşmenin şehirlerde yoğunlaşan kitleler için konut üretimiyle başlayan süreç, konutun temel tasarım problemi olduğu bir dönemdir. Modern mimarlık mirasının kapsamı yapılar açısından ele alındığında, konutların önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Özellikle konut yapılarında estetik prensipler ya da bir üslup olarak değil, kullanıcı ve çevresi için düşünülen bir yaşam biçimi için tasarlanmıştır. Günün ileri teknolojilerinin kullanımıyla üretilen malzemeler ve yeni uygulanmaya başlayan yapı sistemleri ile inşa edilen sağlıklı, hijyenik yapılar, yeni

yaşam kültürünün farklılaşan yönlerini yansıtan yapılardır. Toplumsal yapının değişen ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlayan düşünce sistemi, ayrıca eğitim, sağlık, endüstri, ulaşım, spor, eğlence gibi farklı işlevlere yönelik yapılarda ve farklı ölçeklerde tasarlanan konut yapılarında yeni yapı tiplerini ortaya çıkarmıştır.

Değişen toplumsal ihtiyaçlara göre üretilen ve sıradan olmanın tercih edildiği tasarımlar, korunması gerekli kültür varlığı için tanımlanan ve kabul görmesini kolaylaştıran görkemli, anıtsal niteliklerini yansıtmamaktadır. Henket'in modern mimarlığın temel yaklaşımlarını koruma bağlamında da değerlendirdiği gibi, anıtsallık, ağırlık, koruyuculuk ve dayanıklılığın yerine, şeffaflık, açıklık, hafiflik ve geçiciliği yansıtan modern mimarlık ürünleri, ikon ya da anıt olarak değil, aksine sıradan olana, kitlelerin ihtiyaçlarına cevap vermek için tasarlanmıştır [4].

Kuruluş amacı modern mirası korumak olan DOCOMOMO, bu mirasın kapsamını belirlerken "tarihi referansların olmadığı, süsleme ve dekorasyon yerine işleve, tekniğe ya da mekânsal şartlara dayalı modern tasarım ilkelerini barındıran ürünler" tanımını kullanmıştır [6]. Ancak bu tanımlamada DOCOMOMO'nun kuruluşunda modern mirasın kapsamında ele aldığı Modern Hareket ve onun "monolitik" olma niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Geniş coğrafyalara yayılan modern mimarlığın yapısının sadece bu niteliklerle tanımlanması, sınırlayıcı olmuştur. Kapsamı genişleten bölgesel varyasyonlar ve gelenekselden etkilenen örnekler de mirasın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Sharp, 1920'lerin ortalarından itibaren Art Nouveau, Kübist ve Art Deco yaklaşımlarının üslupsal ve yaratıcı özelliklerinden beslenen ve modern miras kapsamında değerlendirilen bu yaklaşımları "Almanya'nın *Neues Bauen*" in işlevsel sanatı, Fransızların betonarme

deneyleri, makine çağı sanatı, Rus Konstrüktivizmi'nin sosyal ve politik temelleri, uluslararası üslubun "işlevsel" yaklaşımı ve bunların bölgesel varyasyonları" olarak listelemektedir [6].

1991 tarihli Avrupa Konseyi kararının dördüncü ölçütünde de modern mirasın kapsamına yönelik bir öneri getirilmiş; inşa edilen her ürünün; seri üretim ürünleri, kamusal alanlar, büyük yerleşimler ve yeni kentlerin de modern mimarlık kapsamında değerlendirilmesi önerilmiştir.

Modern mirasın hangi zaman diliminde inşa edilmiş ürünleri kapsadığı konusu, korunması gerekli, tescillenmesi önerilen örnekler söz konusu olduğunda önem kazanmaktadır. Modern mirasın kapsadığı dönemle ilgili tartışmalarda, özellikle zaman boyutu açısından nasıl bir sınırlama getirilebileceği üzerinde de durulmaktadır. Bu zaman aralığı yasal düzeyde birçok ülkede geriye dönük 50 ya da 30 yıla indirgenmiştir. Ancak nitelikleriyle modern miras kapsamında değerlendirilen ve yasal sınırlamaların dışına çıkan daha yakın tarihlere ait yapılar da sıklıkla tescillenmiştir⁷. Bugün DOCOMOMO; modern mimarlık ürünlerini kapsayan zaman aralığını 1920'lerden 1970'lere dek getirmektedir⁸.

DOCOMOMO, modern miras kapsamında ele alınan ürünleri; yapılar, yerleşimler ve

peyzaj tasarımları olarak üç temel grupta değerlendirmiştir. Detaylı bir sınıflandırma ise; tekil yapılar, sitler, mahalleler, kentsel gelişim alanları, bahçeler ve peyzaj düzenlemeleri ve bunların yanı sıra, altyapı, mevcut yapılara ekler, iç mekân düzenlemeleri, mobilyalar ve endüstri ürünleri gibi modernizmin işlevsellik ve teknolojik gelişmeleri barındıran farklı ölçeklerde ürünleri barındırmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda modern mirasın korunması gerekli örnekleri seçilirken, üç kategori belirlemiştir: Yerel, uluslararası ve global. Yerel ve uluslararası envanter kapsamlı olarak DOCOMOMO envanter listelerinde ve yerel çalışmalarda bir araya getirilirken, global ölçekteki örnekler Dünya Mirası Listesi'nde yer almaktadır.

Sharp, envanter ve tescil çalışmalarına ikonik örneklerle başladığını, daha sonra modernizmin "monolitik" ya da "klonlanmış bir operasyon" olmadığını gösteren ve modernizmin yerel manifestolarının örneği olan yapıların da miras kapsamına alındığını,⁹ DOCOMOMO Genel Envanter listesinde bölgesel ve teknik farklılıklar gösteren ve "Modern Hareket" olarak tanımlanan farklı yaklaşımların varlığını destekleyen 600'ün üzerinde yapı olduğunu vurgulamaktadır [6].

Türkiye'nin Modern Mimarlık Mirasının Kapsamı

Modern mimarlık ürünlerinin kültür mirası kavramı kapsamında değerlendirilmesi konusu, 1980'lerden itibaren, Modernizm etkisinde şekillenen merkez coğrafyayı tanımlayan Batı ülkelerinde koruma kuram ve pratiğinin gündemindeki temel konulardan biri olmuştur.

Türkiye'nin Modernist dönemini tanımlayan yapıların kültür mirasının bir parçası olarak değerlendirilmesi, koruma ve restorasyon çalışmalarında kuramsal alanda, uygulamada ve yasal alanda

⁷ Hollanda'da yasa 50 yıl sınırlaması getirmiştir, ancak yasanın aksine 1970 yılında 1940'ların sonuna uzanan bir miras listesi hazırlanmıştır (Kuipers, 2000:12). İngiltere örneği alınarak Avrupa'nın birçok ülkesinde 30 yıl sınırlama kabul edilmiştir. Toulter, (2000:57) 30 yıl sınırının, mimarinin ekonomik olarak yıpranma payı temel alınarak belirlendiğini söylemektedir. Wyss (1990:96), geriye dönük 30 yıllık bir sınırlama getiriliyorsa, bu zaman dilimini nesil değişimi ile açıklamanın miras açısından yetersiz olduğunu ve kültür mirası olarak tanımlanan yapıların bir önceki nesilden daha uzak bir geçmişe ait olarak algılanmasının kabul gördüğünü vurgulamaktadır.

⁸ DOCOMOMO'nun ABD'de 2004 yılında düzenlenen "Savaş Sonrası Modernizmi" konulu 8. Kongresi'nde zaman sınırı 1975 olarak kabul edilmiştir (www.docomomo.org).

⁹ Yeni uluslararası seçim ölçütleri (www.docomomo.com).

karşılaşılabilecek sorunlar, 2000'li yıllarda başlayan bir süreçte uzmanlardan oluşan kısıtlı bir çevrede tartışılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin modern miras konusunda koruma sürecinin ilk aşaması olan "farkına varma" ve "kaygı duyma" sürecinin yaşadığını göstermektedir. Bu miras, fiziksel özellikleri ile alışlagelmiş mimari miras imgesini, "eski eser" görüntüsünü dolayısıyla kimliğini yansıtmamaktadır. Türkiye'nin modern mimarlık mirasının tanımı, kapsamı, kültürel miras bağlamındaki statüsü ve koruma sorunları, korumanın bu yeni alanının tartışma başlıklarıdır.

Modern mimarlık ürünlerinin miras kapsamında değerlendirilmesi için tarihselliğinin kabul görmesi, tarihyazımının bir parçası olması önemli bir parametredir. Türkiye'nin 20. yüzyıldaki modernleşme sürecinin mimarlık alanında temsili, birbirini takip eden süreçte, birbirine tepki vererek mimarlık pratiğinde söz sahibi olan "ulusal" ve "modernist" yaklaşımlar ile tanımlanmaktadır. Üretimi örnekleyen ikonik yapılar, büyük oranda siyasallık ve Cumhuriyet'in ideolojisi üzerinden okunmaktadır. Ankara modernist yüzüyle ön plana çıkarken, İstanbul modernizmin etkisiyle kaybettikleriyle anılmaktadır.

Kent planlaması yine siyasallıktan bağımsız olarak değerlendirilmemektedir. İstanbul'un 1950'li yılları Menderes yıkımları ile özdeşleştirildiğinden, bu yılların nitelikli yapıları politik gelişmelerin geri planında kalmıştır ve olumsuz yönleriyle ön plana çıkmaktadır. Tarihi çevre koruma sorunlarını ele alan metinlerde de bu yaklaşım izlenmektedir: Modern mimarlık ürünleri, üretildikleri süreçte geleneksel çevreyi tehdit eden ve bu nedenle dışlanan bir mimarlık olarak tanımlanmıştır. Bu eleştiriyi doğrulayan örneklerin varlığı yadsınamaz. Ancak tarihi çevreye katkıda bulunan ve uyumlu anonim bir mimarlığın varlığı üzerinde durulmamaktadır. Modern mimarlık ve şehircilik anlayışını, yıkımla

özdeşleştirilmek tek boyutlu bir bakış açısı olacaktır. Bu mimariye bakış açısı gelecekte, geçen zamanın tanımladığı mesafeden bakıldığında objektif bir yapı kazanacaktır. Bugün koruma alanındaki belgeleme çalışmaları tarihi merkezlerdeki geleneksel doku tespiti ile sınırlı kalmaktadır¹⁰.

Modern mirasın kapsamında değerlendirilen mimarlık ürünlerinin Türkiye'de inşa edilen örneklerinin korunması, Türkiye'nin modernleşme sürecinin ve 20. yüzyıl başında yaşanan siyasi devrimin toplumsal ve kültürel etkilerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'ların sonuna dek uzanan dönem, hayatın her alanında gerçekleşen değişimleri içselleştirme uğraşının mimariye de yansıdığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet ideolojisinin yansımalarını; farklılaşan mimari yaklaşımlar, kamu ve endüstri alanları için üretilen farklı işlevli yeni yapı türleri, kamusal alanların oluşumu ve kentsel ölçekte projelerde gözlemlemek mümkündür. Mimarın tasarımcı kimliğinin öne çıkması, yeni malzeme ve yapım tekniklerinin kullanımı, modern mimarlığın temel konularından biri olan konut sorununun tartışılması ve geleneksel mekân çözümlerinin tümel tasarım ürününe dönüştüğü örnekler bu değişimi tanımlamaktadır.

Cumhuriyet dönemi mimarlığı konusunda temel kaynakların en önemlisi, 1931 yılında yayınlanmaya başlayan Arkitekt dergisidir. Yayına başladığı dönemin mimarlık mesleğini konu alan tek dergisi ile tüm dünyada bu dönemde yaygınlaşan Modern mimarlığın tanıtıldığı ve Cumhuriyet'in mimarlığı ile ilişkilendiren sınırlı sayıdaki yayınlar birinci grubu oluşturur. 1970'li

¹⁰ Son yıllarda yapılan TÜBA'nın kültür envanteri çalışmalarında, Modernist mirasın gündeme gelmesi ile paralel olarak Cumhuriyet Döneminin anonim mimarlık örnekleri de belgelenmektedir.

yıllardan itibaren yapılan Cumhuriyet dönemi kent ve mimarlık tarihi yazımı çalışmaları ise ikinci grubu tanımlamaktadır. Söz edilen kaynaklar, dönemin mimarlık ortamını ve yapılarını tanıtmada öncülük etmektedir. Gerek uluslararası, gerek Türkiye ölçeğinde koruma sorunlarının ortaya konması, bu dönem mimarlığının kültür varlığı olarak yeniden değerlendirilmesiyle gerçekleşecektir.

Bu tablo, Türkiye’de de modern mimari mirasın korunması konusunun, ilgili ölçütlerin, yasaların ve uygulama ölçütlerinin yeniden gözden geçirilerek farklı boyutlarda tartışılması gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda, Mimarlar Odası ve DOCOMOMO Türkiye Çalışma Grubu’nun etkinlikleri bir başlangıç olmuştur. Mimarlar Odası Bursa Şubesi’nin 2001 yılında düzenlediği “20. Yüzyıl Mimari Mirası” konulu kongre, bu konunun Türkiye’de tartışıldığı ilk toplantılardan biridir¹¹.

DOCOMOMO Türkiye Çalışma Grubu’nun 2002 yılında kurulmasıyla Türkiye’de modern mimarlık ve koruma konusunda çalışan mimar ve akademisyenleri bir araya getirme sürecinde önemli bir adım atılmıştır¹². Bu çalışmalar modern mirasın kamuoyunda gündeme gelmesinde ve belgelenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Modernist yaklaşımı içeren 20. yüzyıl mimarlığı için son yıllarda farklı seçkiler oluşturulmuştur. Bu seçkiler belli ölçütlere

dayanan 1970’ler, Mimarlık Dergisi, Yapı Dergisi, Arredamento Mimarlık (100 yılın 100 yapısı) ve 2003 yılında Türkiye’de 20. Yüzyıl Mimari Mirası’na bakışı belirlemek amacıyla Mimarlar Odası tarafından bir anket düzenlenmiştir. Anket sonuçları ile birlikte bu dönemi temsil eden yapılar ve mirasa yönelik ölçütler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan ve Cumhuriyet’in kuruluşundan 1950’lere uzanan süreçte Modernist yaklaşımlarla inşa edilen yapılarının gerek tescil edilmesi gerek kamuoyunda mimari miras olarak kabul görmesi konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Bu dönemin tarihselliğinin daha tanımlanabilir oluşu, nesnel bir değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Yapıldığı dönemde tartışma yaratmış, mimarlık tarihinde belli dönemleri, “direnc” ve “kırılma” noktalarını belgeleyen yapılar ve mimarlık literatüründe yer alan ikonik değer kazanmış örneklerin korunması konusundaki kabul sağlanmıştır. Bu yapılar, Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığının tarihyazımında temsilcisi oldukları kırılma noktalarının ürünleri olarak da önemlidirler.

Modernizmin periferisindeki Türkiye’nin Modernist mimarlık mirası, uluslararası düzeyde kabul edilen ikonik örnekler, kendi coğrafyası ve kültür ortamının özelliklerini yansıtan yapıların dönemin önde gelen mimarlarınca tasarlanmış kimi örnekleri, Modernist mimarinin ortak özellikleri ve değerlerini taşımaktadır, ancak vernaküler olarak tanımlanabilecek anonim mimarlık örnekleri de bu miras kapsamında değerlendirilmelidir.

Türkiye’de günümüzdeki koruma ve restorasyon anlayışı, 1964’de uluslararası ölçekte kabul edilen Venedik Tüzüğü temel alınarak oluşturulmuştur. 1973 yılından itibaren yasal düzenlemelerin artması ve uluslararası ölçekte koruma ve tarihi çevre bilincinin gelişmesi, konunun kamuoyunda daha fazla yaygınlaşmasını sağlamıştır.

¹¹ TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi’nin 25–26 Mayıs 2001 tarihinde düzenlediği “20. Yüzyıl Mimari Mirası” temalı 13. Yapı ve Yaşam Kongresi, bu konudaki görüş alışverişi ve tartışma platformu oluşturmada fayda sağlamıştır.

¹² Çalışma grubu, Likör Fabrikası, Kayseri Sümerbank Fabrikası, İnönü Stadyumu ve Adana’da bazı yapıların tescili konusunda çalışmalar yapmış, Kasım 2004 tarihinde ODTÜ Mimarlık Fakültesi’nde “Modernizm’in Yerel Açılımları” konulu poster sunuşlarıyla, farklı illerdeki yapıların tanıtımı sağlanmıştır. DOCOMOMO-Türkiye Çalışma Grubu’nun ilkeleri ve etkinlikleri hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://www.docomomo.org.tr>.

Yasal düzenlemelerdeki bazı boşluklar, tescil kararlarında belirsizliklere neden olmaktadır. Bu sorun, modern mimarlık mirası ile ilgili kararlarda belirginleşmektedir. Modern mirasın korunma sorunları konusundaki tartışmalar Türkiye'nin koruma alanına yansımadan, pratikte modern mirasın örneklerine çeşitli müdahaleler yapılmıştır.

Batı'dan alınan kuramsal altyapı ise, bu alanda çok fazla araştırma ve tartışma olmaması nedeniyle statik bir yapıya sahiptir. Modern mimarlık mirasının gündeme getirdiği tartışma ortamı, bu yapıyı değiştirmek için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mimarlık ve şehircilik alanındaki değişikliklerin koruma alanı ile ilişkisine bakıldığında, koruma olgusunun desteklendiği ya da olumsuzlandığı süreçler yaşandığı görülmektedir. Tarihselcilik, romantik akım, endüstrileşme ve modernizmin etkileri, 19. yüzyılda modern koruma kuramının bilimsel bir nitelik kazanmasında ve restorasyon uygulamalarında görülmüştür. Kuram ve uygulamadaki yaklaşımlar değişirken, korunması gerekli kültür varlığı tanım, ölçek ve içerik açısından farklılaşmıştır. 20. yüzyıl başında, korumanın temel kavramı olarak nitelendirilebilecek özgünlük ve değerlendirme ölçütleri içerik ve öncelik açısından değişmiştir.

Türkiye'nin modern mimarlık mirasına yönelik koruma ölçütleri ve onlara atfedilen değerler ve içerikleri incelendiğinde, modern mimarlık mirasının kimlik kazanma ve koruma sürecinde eskilik, estetik, tarihi belge değeri dışında yeni değerler tanımlanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu değerler, Türkiye'nin koruma tarihinde ilk olarak uzmanların ilgisinin ötesinde kamuoyunun gündeminde yer almaya

başlamıştır. Bunun nedeni, yıkım, değişiklik gibi tehditlerle gündeme gelen yapı ve yapı gruplarının modern mirasın bir parçası olarak yeni bir kimlikle değerlendirilme çabasıdır. Yıkım tehdidinin gündemde oluşu, ekonomik ve işlevsel değerlerin de varlığının sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Bu örneklerde tarihi kent merkezleri ile olan ilişki koruma kararlarında belirleyici olmaktadır. Tarihi dokuda inşa edilen modernist mimarlık örnekleri, bu örnekler özelinde görüldüğü gibi tarihi çevrede bir "kırılma noktası" ya da dokunun sürekliliğini kesintiye uğratan yeni yapı olarak algılanma eğilimindedir. Yapı ve yapı gruplarının modernist yaklaşımın tarihi çevrenin sürekliliğine katkısı olarak değerlendirilmesi niteliğin algılanmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.

Koruma kuramının modern mimarlık mirasının korunmasını yönlendiren alanında yapılacak kuramsal çalışmaların yaygınlaşması, mimarlık tarihi ve koruma kuramındaki boşlukların doldurulması açısından gerekli görülmektedir. Bu konuda var olan sınırlı sayıdaki yayının artması, konuya ilişkin temel kavramların tartışılması ve içeriklerinin netleşmesi açısından önem taşımaktadır. "20. yüzyıl mimarlığı", "modern mimarlık", "Cumhuriyet Dönemi mimarlığı" ve "Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlığı" gibi üslup veya zaman aralığına dayalı olabilecek farklı kavramların içeriğinin belirsizliği, yapıların miras olarak kimlik kazanması sürecinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Modern mimarlık mirasını kültür mirasının tanımlı bir bileşeni olarak değerlendirmeye olanak sağlayacak mimarlık tarihi ve koruma kuramını konu alan çalışmaların yapılması gereklidir. Bu çalışmalar, uluslararası ya da Türkiye'ye özgü değer ve ölçütlerin belirlenmesinde önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

[1] Mörsch, G., (1990), "Das Neue Bauen als Herausforderung an die Denkmalpflege", Unsere Kunst-denkmäler, L.Dosch (ed.), Bern, 1:3-7.

[2]. Choay, F., (1997), Das architektonische Erbe, eine Allegorie, Geschichte und Theorie der Baudenkmale, Vieweg.

[3]. Wyss, A., (1990), "Die Zwanziger Jahre-Akzeptanz und Zeitgrenze", Unsere Kunst-denkmäler, L.Dosch (ed.), Bern, 1:88-97.

[4] (Henket, H.J., (1998), "Has the Modern Movement any Meaning for Tomorrow?", Konservierung Der Moderne?, ICOMOS Hefte Des Deutschen National Komitees XXIV, München, 22-25.

[5] Wohlleben, M., (1989), Konservieren oder restaurieren?, Verlag der Fachvereine, Zurich.

[6] Sharp, Dennis, (2000), "Registering the Diaspora of Modern Architecture", The Modern Movement in Architecture, Selections from the DOCOMOMO Registers, Dennis Sharp, Catherine Cooke (ed.), 010 Publishers, Rotterdam.